ADOLF ERIK NORDENSKIÖLD

MINNESTECKNING

AV

SVEN HEDIN

MED 1 TAVLA OCH 3 BILDER I TEXTEN

STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

BERLIN
R. FRIEDLÄNDER & SOHN
11 CARLSTRASSE

LONDON
WHELDON & WESLEY, LTD
2, 3 & 4 ARTHUR STREET

PARIS
LIBRAIRIE C. KLINCKSIECK
11 RUE DE LILLE

1926

Biogr. Sv. (Br)

KUNGL. BIBLIOTEKET STOCKHOLM

A. B. Lagrelius & Westphal, Stockholm

A. E. Nordenskiöld

97.

ADOLF ERIK NORDENSKIÖLD

Friherre.

Professor och intendent vid naturhistoriska riksmuseets mineralogiska avdelning.

Minnesteckning föredragen på Kungl. Vetenskapsakademiens högtidsdag den 31 mars 1925.

Med porträtt.

Per obstantia pergit intrepidus — genom hindren bryter han sig oförskräckt fram. Så lyder den inskrift, med vilken Vetenskapsakademien prytt den medalj, som präglats till ADOLF ERIK NORDENSKIÖLDS minne.

Med högburet huvud och oböjlig viljekraft bröt han redan som student och ung doktor sönder de hinder av politisk art, som restes i hans väg, under mannaålderns första år tillkämpade han sig kring arktiska kuster de lärospån, den erfarenhet och den framsynta blick över problemen, som krävdes hos en man, vilken snart, med ledarens hela ansvar, skulle föra en rad polarexpeditioner till seger samt slutligen stiga till den högsta rangen bland vår tids geografiska forskare.

Det är underligt att tänka sig, att en man, vars levnad ligger oss så nära, att de flesta av oss minnas den kraftiga gestalten och det vackra huvudet, inom upptäcktsgeografiens historia kunnat nå samma mått av storhet och berömmelse som sjöhjältarna under de stora upptäckternas tidevarv. Gäller det grundandet av kolonialvälden på främmande kuster, öppnandet av nya handelsvägar över haven till kryddornas och guldets länder, upptäckten av en sjöväg till Indien eller fullbordandet av den första världsomseglingen, så kan NORDENSKIÖLD icke jämställas med VASCO DA GAMA, MAGALHAËS eller deras likar. Men är det fråga om erövringar av omätliga skatter till fonden av mänsklig kunskap och det grundliga, vetenskapliga utforskandet av förut föga eller alldeles icke kända länder och hav, då är NORDENSKIÖLD genom sina polarfärder och främst genom kringseglandet av gamla världens största kontinentalmassa deras överman.

Att inom loppet av en knapp timme teckna ens konturerna av en sådan levnadsbana som NORDENSKIÖLDS är omöjligt.

Bland hans förfäder, som buro namnet NORDENBERG och 1751 adlades till NORDENSKIÖLD, tillhörde tvenne bröder den första uppsättningen av ledamöter i denna akademi år 1739.

Då Finland gick förlorat, var NILS GUSTAF NORDENSKIÖLD gymnasist i Borgå för att sedan studera under BERZELIUS och sluta som chef för finska bergsstaten.

En av hans söner var ADOLF ERIK NORDENSKIÖLD, som föddes i Helsingfors den 18 november 1832.

Sin barndom och ungdom tillbringade ADOLF NORDENSKIÖLD i föräldrahemmet på Frugård i Nyland, där faderns naturaliesamlingar, mineralkabinett och bibliotek redan tidigt

väckte hans kärlek till naturen och de bokliga studierna. Där föddes också den iver att samla, som blev utmärkande för hela hans bana, och där tändes det desiderium incogniti, som drev honom ut till erövringen av halva polarbäckenet.

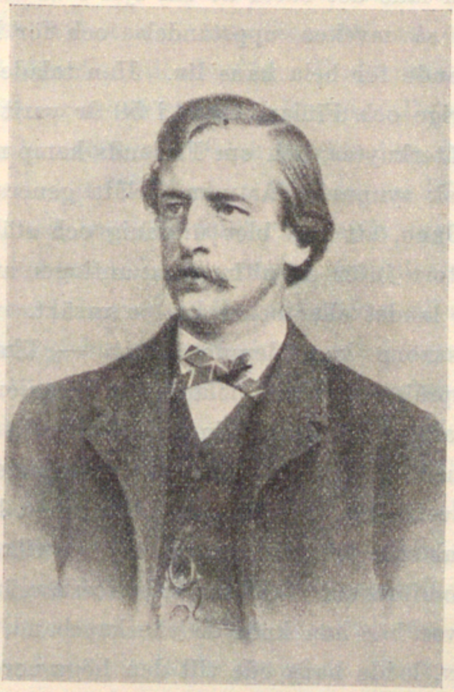

Han sattes i Borgå gymnasium och hade Johan Ludvig Runeberg till lärare och rektor. Han inskrevs vid universitetet, där han utmärkte sig för flit och gedigna kunskaper. Under Krimkriget var han en gång med vid en fest, där ungdomen tydligt nog uttalade sina sympatier för västmakterna, vilket för Nordenskiöld hade den följden, att han för någon tid förvisades från universitetet.

Vid promotionsfesten år 1857 intog han bland promovendi inom matematisk-naturvetenskapliga fakulteten första rummet som magister och som doktor det andra. Därför måste han hålla ett av festtalen. Och han gjorde det con amore. Han lade det bästa av sin själ i de bevingade ord, som väckte så mycken uppståndelse och för honom själv blevo avgörande för hela hans liv. Han talade om de band mellan Sverige och Finland, som i 50 år varit slitna, men som skulle återknytas, och om Finlands kamp mot mörkret.

Från rysk synpunkt får man förlåta generalguvernören greve von Berg, att han blev ursinnig och ställde den frimodige doktorn inför ett ultimatum: antingen att ögonblickligen lämna landet eller också be om ursäkt.

Nordenskiöld kapitulerade aldrig — lika litet inför ryskt maktspråk som bland polarhavets ismassor. Han reste över till Sverige, sin släkts, sin fars hemland, och tillhörde sedan oss med all den glans, som kringstrålade hans namn. Utan förhävelse kunna vi framhålla, att han hos oss fann den grundval och de förutsättningar, utan vilka han aldrig kunnat genomföra sin världsberömda forskargärning.

Ty det var här han knöt de vänskapsband, som, genom Sven Lovén, ledde hans öde till den höga norden och som, genom Mosander, till hans sista dag bundo honom vid denna akademi.

Redan följande år, 1858, fick han, tack vare Lovéns förord, tillfälle att deltaga i Torells Spetsbergsfärd. Bland resultaten från denna expedition nämner han särskilt växtförsteningarna ur stenkols-, jura och tertiära lager på ögruppens västkust, vilka beskrevos av Oswald Heer och utgjorde en grundplåt till de storartade fossilsamlingar, som sedan

dess av svenska expeditioner hemförts från Spetsbergen och lämnat så rika bidrag till kännedomen om jordens historia.

På senhösten samma år dog professor Mosander och hans plats erbjöds åt Nordenskiöld. Föga mer än 26-årig blev denne sålunda intendent vid Riksmuseets mineralogiska avdelning, en befattning, som han med nit och redlighet skötte i 43 år eller till sin död. Under hans vård växte samlingen till en av de största i Europa. De avhandlingar han författade inom sitt ämne tryckte han dels i Akademiens skrifter, dels i Geologiska Föreningens Förhandlingar, en tidskrift, till vars startande han själv tagit initiativet.

Våren 1861 var Torell färdig med planen till en ny Spetsbergsresa. Han valde Nordenskiöld till sin närmaste man med geologiska undersökningar och geografiska ortbestämningar till huvuduppgift. En stab av andra forskare utsågs till deltagare, och förberedelser till en gradmätning ingingo i planen. Kostnaderna stego till 52,000 kronor, och bland mecenaterna stod hertigen av Östergötland främst.

De västra och norra kusterna av ögruppen undersöktes, i Treurenbergbay höllos de båda fartygen belägrade av den norrifrån frampressade packisen, och planen att på isen vandra mot polen gick därför om intet. Nordenskiöld var ivrigt intresserad för en sådan framstöt. Men dylika kraftprov voro för honom dock alltid förknippade med vetenskapliga mål och utsikten till geografiska upptäckter.

Nu fick man nöja sig med ett par långa båtfärder i Hinlopen Strait och till Sjuöarna, men planen att kringsegla hela Nordostlandet hindrades av is. Från Nordostlandets nordöstra kust syntes fjärran i havet de båda ensliga öarna Karl XII:s ö och Drabanten, omgivna av ogenomträngliga

isfält. Nordenskiöld skildrar den majestätiska naturen däruppe, de höga branta klipporna, inlandsisens snövita fält, de väldiga glaciärerna, de oöverskådliga fågelkolonierna, vildrenarna, valrossarna och de äventyrliga jakter, som anställdes på dessa mäktiga djur.

När Nordenskiöld nästa gång styrde kursen på Spetsbergen, eller 1864, gjorde han det som ledare och chef för en ny expedition. Hela hans forskarbana är märkvärdigt raklinig. Ingenting är anförtrott åt slumpen. Allting är planmässigt och noga genomtänkt. Varje ny polarfärd är en nödvändig konsekvens av den föregående. Då förberedelserna till gradmätningen ej fullbordats 1861, måste den nya färden 1864 företagas. Den korsade planen att framtränga till en hög breddgrad måste nu i stället prövas. Och då den åter, 1864, till följd av plikten att rädda 27 skeppsbrutna fångstmän, icke kom till utförande, kvarstod denna uppgift till ett senare tillfälle.

Resultaten av de tre första resorna voro nedlagda i 34 lärda avhandlingar, omfattande fysik, geografi, geodesi, geologi, zoologi, botanik. A. J. Malmgren, som själv varit med, räknade Spetsbergen till de i naturhistoriskt hänseende bäst kända delarna av jorden.

Lovén och Torell voro Nordenskiölds föregångare inom den svenska Spetsbergsforskningen. Det kan ju vara likgiltigt åt vem av dessa tre en eftervärld skänker hederstiteln »den svenska polarforskningens fader». Så mycket är säkert, att ingen med större konsekvens, ihärdighet och plikttrohet fullföljt sin gärning än Nordenskiöld och uppbyggt sitt verk på en mera solid vetenskaplig grund. Han förvandlade den arktiska forskningen från att vara en få-

fänglig jakt efter höga latituder till att bli en vetenskaplig institution, vars like då icke kunde framvisas av något annat folk på jorden. Om sina föregångare i Norra Ishavet, tillhörande de stora sjöfarande nationerna, sade han, att deras uppgifter voro vilseledande, ofullständiga och dilettantmässiga. Därtill förberedde han sig själv och sina expeditioners utrustning med största noggrannhet och omsorg och förstod att till deltagare välja lärda och befälhavare på fartygen, vilka sedan nästan alla stigit till höga poster inom skilda arbetsfält.

Efter fyra år var Nordenskiöld färdig med planen till en ny Spetsbergsexpedition. Som mål för denna uppsatte han i främsta rummet framträngandet på senhösten och med ångfartyg till en så hög breddgrad som möjligt. Den arktiska strömmens ismassor borde vid en så sen årstid vara förtärda av sommarsol och vågslag, och Golfströmmens herravälde räckte, såsom han själv funnit, till norra kusten av Spetsbergen. Dessutom skulle expeditionen fortsätta och fullfölja de vanliga naturhistoriska forskningarna och samlandet på öarne och i haven.

Järnångaren »Sofia» ställdes till Nordenskiölds förfogande och bemannades från flottan. Så starkt var förtroendet för ledaren, att 150 frivilliga matroser och båtsmän anmälde sig och man hade blott att gallra. F. W. von Otter blev fartygets chef och Louis Palander dess sekond. En hel stab av lärda blev utsedd.

Naturforskare, fysiker och kartteckare arbetade åter vid huvudöns västra kust och på ögrupperna vid den norra. Efter en rad av exkursioner sattes kursen i mitten av september mot Sjuöarna, som dock befunnos kringgärdade av täta

isfält. I norr syntes däremot öppet vatten, och det gällde att slå SCORESBYS rekord av 81° 30′ från den 25 maj 1806. Den 19 september nådde man också den högsta latitud, som då med fartyg blivit uppnådd, eller 81° 42′. Från denna punkt sträckte sig oöverskådliga isfält mot norr och gjorde slut på PETERMANNS dröm om det öppna polarhavet. De 2,440 meter, som här lodades, antydde ett djupt sänkningsområde i riktning mot polen.

Vintern var i antågande. De ödsliga bergen och öarna lågo vita under nyfallen snö. Den 1 oktober lossades förtöjningarna, och ett nytt framträngande mot norr skulle prövas. Till 84° borde man kunna nå. Tillräckliga förråd funnos ombord, ifall fartyget inneslöts och övervintring blev nödvändig. Polarnattens härolder ruvade på alla håll utom i sydväst, där den flyende dagens glöd ännu brann över bergen. Lyckades man icke att i norr nå okända öar, skulle man göra ett nytt försök i riktning mot Sjuöarna och därifrån om möjligt styra österut till det omstridda, gåtfulla Giles land.

Om man uppmärksamt läser VON OTTERS rapport från denna framstöt och jämför den med FRIES och NYSTRÖMS skildring, får man ovillkorligen intrycket att det hängde på ett hår, att fartyget gått under med man och allt. »Sofia» var icke byggd för en kampanj mot den orkanartade sydoststorm, som den 4 oktober bröt ut och på vredgade vågor vräkte de kringdrivande isblocken som murbräckor mot hennes skrov. Ett dylikt block slog en ödesdiger läcka i styrbords sida under vattengången. I elva timmar stodo alla man vid pumparna. Vattnet forsade in i maskinrummet och fräste i askugnarna. Om elden släckts under pan-

norna, hade fartyget aldrig nått land. Överhöljd med is ända till masttoppen gick »Sofia» in i Smeerenberg bay.

Efter nya stormar kom expeditionen lyckligt tillbaka till Tromsö i slutet av oktober. Dess vetenskapliga skördar och

dess djärva bragder i den arktiska skymningen väckte den lärda världens beundran.

Planen att efter en övervintring vid Spetsbergens nordkust på isen framtränga mot polen innebar alltjämt för Nordenskiöld en stor lockelse, och då Oscar Dickson knappt ett år efter hans hemkomst eller 1869 erbjöd honom ledningen av en ny polarexpedition, mottog han därför anbudet med glädje.

Nu gingo förberedelserna så långt i grundlighet, att Nordenskiöld år 1870 reste till Grönland för att undersöka, om eskimåhundar lämpade sig som dragare under en forcerad slädfärd mot polen. Under tiden skulle Oscar Dickson i norra Skandinavien insamla upplysningar om renarnas lämplighet som dragdjur. Nordenskiöld lutade redan från början åt renarna. På packisen kunde man inte vänta tillgång på villebråd, men av renarnas kött kunde man leva efterhand som den medförda renmossan tog slut.

Den lilla hundrekognosceringen på Grönland växte emellertid till en hel expedition, i vilken även tre vetenskapsmän deltogo. Omfattande forskningar gjordes på västkusten, rika samlingar av fossil och av levande växter och djur hemfördes, och Nordenskiöld och Berggren verkställde den första vetenskapliga långvandringen över inlandsisen. Vid Ovifak fann Nordenskiöld de ryktbara järnblock, som 1871 avhämtades av von Otter och gåvo anledning till så livliga strider bland de lärda. Och vad dragarfrågan angår beslöt sig Nordenskiöld för renarna.

Redan i skildringen av Grönlandsfärden gå hans tankar åter i riktning mot själva polen. Han hade funnit det omöjligt att tränga fram med fartyg, alltså skulle han nu på vintern eller våren pröva en slädfärd över isen. Han genomarbetar hela polarlitteraturen och lämnar en systematiskt ordnad förteckning över de olika vägar, som leda till polen, och visar till exempel hur de expeditioner, vilka från 1579 till 1869 försökt att tränga fram utmed Grönlands ostkust, lyckats eller snarare misslyckats. Blott genom Smiths sund eller från Spetsbergen har man utsikt till fram-

gång, och för svenska expeditioner kommer endast den senare vägen i fråga.

Övervintringsexpeditionen 1872—73 bröt upp med trenne fartyg, främst bland dem »Polhem», förd av Palander. Den vetenskapliga staben var större än vanligt, den vetenskapliga utrustningen mycket omfattande. bland lasten märktes 40 renar och 3,000 säckar renmossa. För djurens skötsel medtogos fyra lappar.

Utmed västkusten och nordkusten, i fjordar och på öar fortsattes naturhistoriska, oceanografiska och kartografiska arbeten. På drivisen fann han ett stoft, vilket han ansåg vara av samma kosmiska ursprung som den på Grönlands inlandsis funna kryokoniten, alltså genom millioner år ett beaktansvärt tillskott från rymden till jordens massa, och vi minnas med vilken djärv originalitet han gick i fejd mot den Kant-Laplaceska teorien.

1872 var ett dåligt isår och det visade sig omöjligt att före vinterns inbrott tränga sig längre mot norr än till Mosselbay. Där byggdes vinterhuset, där släpptes renarna i land men rymde, alla utom en, under en snöstorm, och kunde sedan aldrig återfinnas. Huvudmålet för expeditionen, framträngandet mot polen, gick därmed om intet.

Enligt planen skulle två av fartygen vända om hemåt före vinterns inträde. Men vintern började redan den 19 september och hela flottiljen frös fast. Det blev fråga om 67 man i stället för några och 20. Provianten skulle dock räcka för ett år. Men situationen blev betänklig, när 57 man från några instängda fångstfartyg kommo och bådo om hjälp. Nordenskiöld var fullt beredd att härbergera dem, då 124 man hade fått leva på halv ranson under vintern.

Han tror att om detta blivit nödvändigt, hade skörbjuggen skördat dem alla. Dess bättre behövdes det ej.

Kölden gick aldrig ner under kvicksilvrets fryspunkt. Hela vinternatten var fylld av arbete, och av 28 skörbjuggsfall hade blott ett dödlig utgång. Med samma intresse som förr studerade NORDENSKIÖLD på strandgods och drivved havsströmmarnas sannolika banor. Möjligen har han redan nu kommit att tänka på de sibiriska flodernas varma vatten och den roll det måste spela utmed Sibiriens kust.

Den 6 maj bröt NORDENSKIÖLD upp med PALANDER och 9 man och med proviant för 50 dagar på två slädar. Färden gick över isen till Sjuöarna och därifrån genom dimmor och iskast över havet till Nordostlandet, som sträckte sig vida längre mot öster än man förut trott. Björn och ren förekommo i mängd. Från kusten började den berömda slädfärden över inlandsisen, vars höjd uppgick till mellan 2,000 och 3,000 fot.

Efter nya forskningar kring kusterna styrdes kosan tillbaka till Tromsö.

Ehuru NORDENSKIÖLD ansåg, att Spetsbergen nu voro bättre kända än flera av Europas gamla kulturländer, var han icke nöjd med de under 1872—73 års färd vunna resultaten. Och dock blev denna hans sista resa till den arktiska ögrupp han särskilt älskade. Till NATHORST sade han under senare år: »Vi skola resa till Spetsbergen, när vi bli gamla».

Nu vände han sig mot nordost, till lösandet av ett problem av största betydelse för världshandeln. Han ville utröna möjligheten av regelbunden sjöförbindelse mellan Europa och Ob—Jenissej samt framflytta den svenska ark-

tiska forskningens operationsfält till Novaja Semlja och kringliggande hav.

Liksom 1868, 1870 och 1872—73 erbjöd Oscar Dickson åter sitt mecenatskap. Förberedelserna voro lika grundliga som förr, den vetenskapliga staben fulltalig, i juni 1875 skedde uppbrottet, och på västkusten av Novaja Semljas södra ö utfördes undersökningar efter de i väster grundligt prövade metoderna. Matotschkin-schar, sundet som skiljer de båda öarna från varandra, var stängt av is, och färden ställdes därför söder ut. Då även Kariska porten var spärrad, styrdes kosan till Jugar-schar mellan Waigatsch och fastlandet, och här låg vattenvägen öppen till Kariska havet.

Det är lätt att föreställa sig, att Nordenskiöld, då han fann Karahavets södra vidder isfria och då han under stilla dagar märkte hur det varma vattnet från de båda jättefloderna med 11° temperatur utbredde sig över det — 1,7° kalla havsvattnet, såg sjövägen utmed kusten öppen ända till Berings sund.

Man lodade och draggade oupphörligt. I botaniskt hänseende var havet fattigt som en öken. Fågellivet var magert, men valross och säl voro allmänna. Ett par öar vid Taimyrhalvöns västkust kallades Dicksons hamn.

Här delades expeditionen. Fartyget fick under Kjellmans befäl återvända till Tromsö. Själv gick Nordenskiöld med två vetenskapsmän och tre fångstmän samt proviant för en månad ombord på nordlandsbåten »Anna» och styrde under segel ifrån öppna havet in i Jenissejs mynning och sedan med åror uppför den mäktiga floden.

Under oavbrutna forskningar och beröring med samo-

jeder och ryssar gick den vågade färden upp till Dudinsk, i vars närhet man nådde den sista ångaren för året. Men denna behövde en månad för de 150 mil, som skilde dem från Jenissejsk. Därifrån togs vägen genom Västra Sibirien, Ryssland och Finland hem till Stockholm. I alla städer, som passerades, möttes NORDENSKIÖLD med hänförelse. Ryssarna gladde sig åt hoppet att en ny handelsväg, förbindande Europa, med Sibirien, nu blivit öppnad. Han hade åtminstone bevisat, att denna sjöväg var användbar, och han hade undersökt de västra delarna av det hav, över vilket en väg leder till den yttersta östern. Själv framhåller han det flerhundraåriga sjöfartsproblem, som förts ett jättesteg närmare sin lösning.

Då många trodde, att NORDENSKIÖLD blott tack vare gynnsamma isförhållanden lyckats, beslöt han att följande år, 1876, återupprepa färden med en förhyrd ångare. Den andra färden till Jenissej utfördes lika lyckligt som den första, och rik på samlingar, rön och erfarenheter återvände han hem i september.

Genom sina båda resor till Jenissejs mynning, 1875 och 1876, hade NORDENSKIÖLD bevisat, att Karahavet hade öppet vatten två år å rad, och han drog därav den slutsatsen, att man med ångfartyg skulle kunna taga sig fram ända till Berings sund. Sedan årtusenden tillbaka hade kringseglingen av gamla världen varit ett av de mål geograferna eftersträvat, och sedan mitten av 1500-talet hade framträngandet på den nordöstra vägen till Kina och Japan varit en av de geografiska uppgifter, som lockat de stora handelsstaterna och sjömakterna och de djärvaste navigatörerna till tävlan. Där ingen annan lyckats, framträdde NORDENSKIÖLD

med sin plan, uppbyggd på egna erfarenheter och på grundliga studier i alla föregående expeditioners resultat.

Liksom den första Grönlandsfärden var en förberedelse till den stora Spetsbergsexpeditionen 1872—73, så hade också de båda sjökampanjerna till Jenissejs mynning framför allt varit de första stegen på den norra vägen till den yttersta östern. Innan han med egna ögon sett och med egna lodlinor pejlat det mest vanryktade av de hav, över vilka nordostpassagen går fram utmed Asiens norra kust, ville NORDENSKIÖLD icke pröva en kringsegling av gamla världen.

Då Konungen den 26 januari 1877 kallade honom, OSCAR DICKSON, VON OTTER, alla deltagarna i Jenissejfärderna och några andra polarfarare till rådplägning på Stockholms Slott, var NORDENSKIÖLD rustad till tänderna och kunde bevisa, att planen var utförbar och att kringseglingen *måste* lyckas. Konungen var den förste, som uttalade sitt obegränsade förtroende till ledaren och den storartade uppgift han föresatt sig att lösa och förklarade sig beredd att på allt sätt understödja honom.

I juli samma år framlade NORDENSKIÖLD för Konungen i skriftligt utarbetad form sin plan till Vegafärden.

Detta aktstycke är kanske det yppersta som någonsin flutit ur NORDENSKIÖLDS penna. Man beundrar den grundlighet, med vilken han genomarbetat hela det historiska materialet, den klokhet och lärdom, varmed han framlägger de naturvetenskapliga och geografiska problemen, den geniala skarpsinnighet, med vilken han bevisar, att det varma flodvattnet måste hålla en isfri ränna öppen utmed kusten, den lugna och behärskade tankeskärpa, som icke glömmer något och icke lämnar den minsta detalj åt slumpen. Det

innebär ingen överdrift att säga, att aldrig en upptäcktsfärd blivit började, genomförd och avslutad på grundvalen av en mera mästerligt utarbetad resplan än denna.

Då Nordenskiöld stod vid tröskeln till nordostpassagen, var han redan bärare av ett världsberömt namn, och hans plats bland alla tiders främsta inom polarforskningen var given. Sedan 20 år hade han ägnat det bästa av sina krafter åt utforskandet av de länder och hav, som ligga utbredda kring jordens norra pol. Hans färder hade varit en praktisk skola för mer än 30 svenska naturvetenskapsmän, och han hade gjort vårt riksmuseum till det på arktiska föremål rikaste i världen. Han hade bevisat, att två av Sibiriens jättefloder, segelbara till den kinesiska gränsen i hjärtat av Asien, under en del av året stodo i trafikabel sjöförbindelse med Atlanten och Europa. Men öster om Jenissejs mynning utbredde sig däremot över 90 längdgrader ett område av Norra Ishavet, som aldrig plöjts av ett fartygs köl, på sin höjd blott bitvis befarits med små bräckliga båtar. Den geografiska, hydrografiska och naturhistoriska undersökningen av dessa okända vattenvidder var enligt Nordenskiöld det mest lockande och lovande problem, som återstod att lösa efter Cooks kryssningar i Stilla havet.

I sin resplan indelar han Asiens nordkust i olika sektioner och anför alla de säkra data, som finnas om var och en av dem. För sträckan mellan Jenissejs mynning och Kap Tjeljuskin saknades tillförlitliga uppgifter nästan alldeles. Något större fartyg hade här aldrig seglat fram. Men just för denna sträcka väntar han sig hjälp från Ob, Irtisch och Jenissej, vilkas flodområde är större än Medelhavets och Svarta havets tillsammans. Under sommaren

måste deras uppvärmda vattenmassor bilda en verklig havsström, riktad mot norr, men till följd av jordens rotation rönande en kraftig förskjutning mot öster. Då kontinentens kust på denna sträcka löper mot nordost, måste sötvattensströmmen pressas mot land och hålla farvattnet isfritt. Om strömmen från La Platas flodmynning gör sig märkbar 150 mil från kusten, borde Ob-Jenissejs herravälde över havet nå till Kap Tjeljuskin, ty dels är avståndet här blott 50 mil och dels är vattenmängden mycket större.

Sektionen från Kap Tjeljuskin till Lenadeltat hade från 1750 på ryska regeringens befallning blivit kartlagd av enkla sibiriaker, som icke hade ett begrepp om navigation i öppet hav och vilkas kartor icke voro tillförlitligare än att »Vega» långa sträckor seglade över vad de betecknat som land.

Vida bättre känd var kuststräckan från Lenas mynning till Berings sund, ty här hade sedan mitten av 1600-talet många ryssar seglat i hopp om handelsvinst bland kustfolken, och genom slädfärder på havsisen hade de Nysibiriska öarna blivit upptäckta och icke sällan besökta i och för insamlandet av mammutbetar. Deschnew, Bering och Cook äro de största namnen på farvattnen kring Berings sund. Och vad de små ryska kustfararna angår, påminner Nordenskiöld därom, att de just vid den isfria sensommarens och höstens inträde alltid gått i vinterkvarter.

För ett ångfartyg skulle det däremot lyckas att på några dagar gå från de Nysibiriska öarna till sundet mellan Asien och Amerika.

Genom Spangenbergs resa från Kamtschatka till Japan år 1739 sammanknötos ryssarnas upptäcktsfärder i norra

Stilla havet med holländarnas och portugisernas framstötar till Indien och Japan och, säger NORDENSKIÖLD, »ifall det skulle lyckas för vår expedition att efter Asiens kringsegling nå Suez-kanalen, så möter ett storverk, som mer än något annat utgör en erinran därom, att vad som i dag till och med av sakkunniga förklaras för omöjligt, ofta nog i morgon är genomfört».

En sådan uppgift som nordostpassagens fullbordande vore värdig varje kulturnation. Därmed skulle på vattenvägar ett utlopp skänkas åt Sibiriens spannmål och övriga produkter. Geografiska, hydrografiska och naturvetenskapliga erövringar av alla slag skulle göras och ett sjöfartsproblem av världshistorisk betydelse finna sin lösning. Till sist framhåller han också den ära, som genom planens förverkligande skulle falla över fosterlandets namn.

Det kan vara överflödigt att inför denna församling redogöra för gången av »Vegas» färd. Den står levande och klar i allas minne. Jag vill blott ett ögonblick dröja vid ett par punkter.

Under en del av sin färd åtföljdes »Vega» av trenne andra fartyg. Två av dessa, »Fraser» och »Express», gingo upp i Jenissej och blevo de första fartyg, som från denna flod fört spannmål till Europa. »Lena» blev det första fartyg, som från Atlanten gått uppför floden Lena till Jakutsk. Och »Vega» själv är det första fartyg, som kringseglat Asien och Europa.

Den 19 augusti 1878 ankrade för första gången ett fartyg vid Kap Tjeljuskin, gamla världens nordligaste udde. Redan i sin plan framhåller NORDENSKIÖLD önskvärdheten av en framstöt mot »nordväst för att se till, om ej någon större ö

förefinnes mellan nordliga delen av Novaja Semlja och norra Sibirien». Och då han vid Asiens Nordkap iakttager en mängd prutgäss (Anser bernicla), anmärker han, att de »tydligen äro stadda på flyttning till sydligare trakter, kanske från något norr om Kap Tjeljuskin beläget polarland». Denna förmodan var ingen gissning, utan stöddes på en verklig iakttagelse. Och den var alldeles riktig. Men det dröjde 35 år, innan den ryska expeditionen under Wilkitski blott sju mil norr om Kap Tjeljuskin upptäckte den stora, minst 25 mil långa ö, han kallade Kejsar Nikolai II:s land. Att Vegamännen icke upptäckte ön, berodde åtminstone delvis på den envisa dimman utmed kusten.

Nordenskiöld hyste stor förkärlek för de Nysibiriska öarna. Från Kap Tjeljuskin hoppades han att kunna gå rakt in i deras frostiga arkipelag. Att döma av hans ivriga sökande efter infrusna mammutar vid Jenissejs högra strand, där akademikern Schmidt, »Mammutschmidt», gjort sina märkliga fynd, hoppades han att på den arktiska ögruppen finna vad han förgäves sökt vid Jenissej. Han säger själv, att han önskade med båt och till fots ströva omkring bland öarna »såsom förberedelse till en framtida färd». Redan under kampen för nordostpassagen drömde han alltså om nästa expedition till havet mellan Asien och polen.

Emellertid lade drivisen ogenombrytliga hinder i vägen för en direkt kurs över det hav, som nu bär Nordenskiölds namn, och Palander måste troget hålla kusten kär. Hade man för länge trotsat isen, så hade »Vega» kunnat möta samma öde som »Tegethoff» och samma tragiska förintelse som »Jeannette» i dessa samma farvatten.

Tack vare det varma Lenavattnet kunde man utanför

och öster om deltat hålla långt från kusten och även beröra ett par av de sydligaste öarna i den Nysibiriska arkipelagen.

Under de första septemberdagarna började nyis att bilda sig, men när man befann sig utanför Kolymas mynning, låg kustbältet åter öppet åt öster, »som jag förut angivit», säger Nordenskiöld med berättigat förtroende till sin teori. Sedan började svårigheterna till följd av dimma, drivis och grund. Ibland hade »Vega» blott 25 cm. vatten under kölen. PALANDER gick fram med yttersta försiktighet.

Mången trodde efter »Vegas» hemkomst, att NORDENSKIÖLD med avsikt låtit sitt fartyg frysa in för att genom den tystnad, som skulle sänka sig över expeditionen, hålla en hel värld i spänning och öka glansen av sin återkomst. Denna uppfattning är fullkomligt falsk. Då han den 6 september mötte de första tjuktjerna, utdelade han en mängd vinterkläder bland dem i den tron att Vegamännen om några dagar icke längre skulle behöva varma plagg. Han säger: »Övertygad som jag var att redan denna höst uppnå Stilla havet, strödde jag mitt tobaksförråd omkring mig med så givmild hand, att förrådet snart blev slut och mina tjuktjiska vänners behov för flera veckor fyllt». Men han säger också: »En mängd silvermynt med Konung Oscars bild utdelade jag dessutom för att, om någon olycka inträffade, lämna en ledning för bedömandet av de ställen vi besökt». Han visste, hur det gått för FRANKLIN vid den amerikanska nordkusten.

Vid Irkajpij, mitt emot Wrangels land, förlorade »Vega» på grund av svåra isförhållanden en vecka, och NORDENSKIÖLD anser, att detta ofrivilliga dröjsmål var närmaste anledningen till övervintringen. Den 27 september förtöjdes

fartyget vid ett isflak nära östra kusten av Koljutschin bay. Isen låg tät utåt havet, och förgäves försökte PALANDER följande dag att bryta sig ut. På 4 eller 5 kilometers avstånd åt öster fanns öppet vatten, och där låg, såsom man sedermera hörde, denna samma dag en amerikansk valfångare förankrad. Man visste att sådana brukade stanna till mitten av oktober, och man kände sig övertygad att första sunnanvind skulle föra isen bort från kusten och öppna vägen till Stilla havet.

Men dagarna gingo och ingen sydvind hördes av. Kölden sjönk, isen ökade i mäktighet, och slutligen låg »Vega» fast som i ett skruvstäd. »Det var en oväntad motgång», säger NORDENSKIÖLD, »så mycket svårare att med jämnmod fördraga, som det var ögonskenligt, att vi skulle hava undgått densamma, om vi kommit några timmar tidigare till östra sidan av Koljutschin bay. Talrika tillfällen hade under den föregående delen av resan funnits, då dessa timmar kunnat besparas.»

Med oförställd smärta nämner han några av de punkter, där expeditionen av en eller annan orsak dröjt sig kvar allt för länge, — i Dicksons hamn, vid Taimyrön och Irkajpij. Ty det grandiosa perspektiv, som hägrade för NORDENSKIÖLDS inre syn, bestod icke blott i att öppna hela norra Asien för handel och sjöfart, utan också däri, att han genom sin egen färd ville bevisa, att ångfartyg under en enda sensommar kunde tillryggalägga den norra vägen mellan Nordeuropa och Kina. Han kunde visserligen icke tänka sig en polarexpedition utan allsidiga naturvetenskapliga undersökningar, men denna gång stod ändå det världshistoriska kommunikationsproblemet främst. Man förstår därför, att

han betraktade infrysningen som en mycket svår och oväntad motgång.

I själva verket blev övervintringen en av de stora glanspunkterna i denna sällsamt lyckliga färd. Under tio månader utfördes i observatorier på land regelbundna serier av iakttagelser av den allra största betydelse. Man var i ständig beröring med tjuktjernas föga kända polarfolk och utforskade dess liv och vanor, dess etnografi och språk. Till Pitlekaj, den närmaste tältbyn, och dess grannar gjordes utfärder, och att man icke vågade företaga längre exkursioner inåt land berodde på »Vegas» ytterst farliga läge på 9 ½ meters djup vid en öppen långgrund kust, 1,400 meter från land och med den överhängande risken att av en nordanstorm drivas på grund och av isen krossas till mos.

När fångenskapens tid var förbi och de i gunrummet till middag församlade Vegamännen den 18 juli 1879 kände fartyget råka i en svag gungning för att två timmar senare i full flaggskrud under ånga och segel fortsätta sin avbrutna färd till Berings sund, då skedde uppbrottet med stormande glädje, men också med vemod vid avskedet från nomadtältens fattiga fiskarfolk.

Under senare år erkände NORDENSKIÖLD oförbehållsamt, att övervintringen i hög grad ökat värdet av Vegafärden, och hans dröm om den norra handelsvägen till Kina förbleknade. Sedan han lyckligt passerat den port, som från Norra Ishavet leder till Stilla Oceanen, säger han:

»Äntligen var alltså det mål nått, för vilket så många nationer strävat, alltsedan sir HUGH WILLOUGHBY, under kanonsalut och hurrarop från de högtidsklädda matroserna, i närvaro av en otalig jublande människoskara, år 1553

segerviss inledde nordostfärdernas långa rad. Men . . . sir Hugh och alla hans män omkommo som banbrytare för Englands sjöfart och för färderna på det isfyllda hav, som i norr begränsar Europa och Asien. Otaliga andra sjöexpeditioner hava sedan dess beträtt samma väg, alltid utan framgång och oftast med uppoffring av fartyg och många käcka sjömäns liv och hälsa. Nu först, efter förloppet av 326 år och sedan de flesta i sjösaker förfarne män förklarat företaget omöjligt, har nordostpassagen äntligen blivit verkställd. Detta har, tack vare våra örlogsmäns och deras befäls ordningssinne, nit och duglighet, skett utan uppoffring av ett enda människoliv, utan sjukdom bland deltagarna i företaget, utan ringaste skada på fartyget och under förhållanden, som visa, att samma sak de flesta, kanske alla år kan göras om ingen på några få veckor. Det må förlåtas oss, om vi under sådana förhållanden med stolthet sågo vår blågula flagga höja sig till masttoppen och hörde den svenska saluten i det sund, där den gamla och den nya världen räcka varandra handen. Visserligen behöves den väg, där vi färdats fram, ej mer såsom en handelsväg mellan Europa och Kina. Men det har förunnats denna och de närmast föregående svenska expeditionerna att öppna en ocean för sjöfart och att åt nära hälften av en världsdel skänka möjlighet till sjöförbindelse med världshaven.»

I denna sal finnas många som minnas det jubel, vilket brusade över hela Sveriges rike den dag, då telegrammet kom, att »Vega» ankrat i Yokohama. Om tre veckor, eller den 24 april, ha 45 år förflutit sedan detta ryktbara fartyg, självt mörkt som ett sagoskepp, i ett hav av ljus höll sitt intåg på Stockholms ström. Man måste gå århundraden

tillbaka för att leta efter händelser, som i samma grad gripit hela vårt folk och tänt de tröga svenskarnas hänförelse. Med skäl hälsades NORDENSKIÖLD vid en välkomstfest med orden från Gustaf Adolfs grift: Regnum dilatavit, suecos exaltavit.

Själv förblev han oberörd av det jubel, som från hela världen sorlade omkring honom. Han förberedde den andra expeditionen till Grönland, allt under det att han utarbetade skildringen av »Vegas» färd. Denna bok är i sitt slag en av de yppersta inom världslitteraturen. Många funno den torr, och det kan väl vara sant, att RUNEBERGS lärjunge och VICTOR RYDBERGS vän försmådde konsten att sätta

människors fantasi i brand genom praktfullt fängslande skildringar av polarnattens tysta majestät, norrskenets fladdrande lek, den ödslighet, som i stjärnors glans följer efter den sista solnedgången, och den spänning, som bemäktigar sig sinnet, då timmarna räknas till solens och dagens återkomst. Men denna bok hade andra förtjänster och det innebär ingen överdrift att säga, att aldrig förr eller senare en polarfärd skildrats med mera fulländat och gediget mästerskap än Vegafärden. Och för övrigt var NORDENSKIÖLDS hela bana ett levande epos. Vid hans inträde i Svenska Akademien hälsades han av SNOILSKY med orden:

»Då vi välkomna dig vid detta bord,
vi se i dig en del av Sveriges ära,
och bragden är med rätta bänkad nära
till skaldens sång och hävdatecknarns ord».

Under de två sista årtiondena av sin levnad var NORDENSKIÖLD själv ivrigt verksam som hävdatecknare, nämligen inom den historiska geografien, och även inom denna vetenskap intager han genom Facsimileatlas och Periplus en mycket ansedd plats.[1]

Vid midsommartiden 1899 träffade jag NORDENSKIÖLD för sista gången. Det var i Petersburg. Jag var på väg till hjärtat av den stora kontinent han famnat genom sin färd. Han var nedböjd av sorg över det öde, som mot besvuren lag och rätt drabbat Finland genom februarimanifestet. Han representerade Sverige i den delegation från Europas kulturländer, som hos tsaren skulle fälla en förbön

[1] En av J. M. HULTH utarbetad förteckning över NORDENSKIÖLDS skrifter återfinnes i »Ymer», 22 årg., 1902, s. 277—303.

för Finland. Vi bodde tillsammans, och jag minns den dagen som i går, då dessa män av tungt vägande namn, Nordenskiöld, Brögger, Trarieu m. fl., åkte ut till Peterhof för att tala med tsaren — och icke ens blevo mottagna. Efter återkomsten var Nordenskiöld tyst och nedstämd. De stora tjänster han gjort Ryssland räckte icke till att öppna portarna till självhärskaren och att återskänka Finland en del av dess frihet. — Två år senare, den 12 augusti 1901, slutade, på Dalbyö, hans rastlöst verksamma, ärorika arbetsdag.

I vårt land skall hans minne aldrig dö, och denna akademi är stolt över att räkna honom bland sina yppersta. Under tider av oro och dådlöshet skulle det icke skada vårt folk att lyssna till hans maning:

Per obstantia pergit intrepidus.

schreiner
Group
10000000010687
LÄSESALSLÅN
Kungliga biblioteket

Uppsala 1926. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 25496